

بررسی تطبیقی تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران و جهان با تأکید بر کشورهای اسلامی*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۲۴

۲۴

فصلنامه علمی اقتصاد اسلامی / مقاله علمی پژوهشی / سال بیست و دوم / شماره ۸۷ / پاییز ۱۴۰۱

مصطفی شهیدی نسب**
سیدعباس موسویان***
حمید نگارش****

چکیده

تأمین مالی خرد در طول دهه گذشته رشد فزاینده‌ای از حیث گستره مفهومی، اهداف، نهادها، ابزارها و دامنه عرضه کنندگان و متقاضیان داشته است. اکنون برنامه‌های تأمین مالی خرد به گونه‌ای طراحی می‌شوند که توان پاسخگویی به نیازهای مختلف را داشته باشند. ضرورت پرداختن به انقلاب تأمین مالی خرد و لزوم طراحی نظام تأمین مالی خرد اسلامی در کشور حقیقتی انکارناپذیر است. یکی از مسائل مهم در این زمینه بحث تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد می‌باشد. این مقوله مورد مناقشه موافقان و مخالفان اعتبارات خرد بوده است؛ از این رو مقاله پیش رو درصدد است به صورت تطبیقی به بررسی تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران و جهان با تأکید بر کشورهای اسلامی بپردازد. یافته‌های این تحقیق که با استفاده از روش تحلیلی - توصیفی و تحلیل آماری به دست آمده گویای آن است که جامعه اهداف تأمین مالی خرد در ایران علاوه بر فقرای فعال اقتصادی شامل قشر متوسط فعال اقتصادی نیز می‌باشد. همچنین نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مهم‌ترین تأثیر مستقیم برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران ایجاد اشتغال و توانمندسازی است. علاوه بر این بررسی تطبیقی تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران و جهان حاکی از آن است که

*. این مقاله برگرفته از اثری پژوهشی است که در سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی در علوم اسلامی و انسانی (سمت) در قالب کتاب درسی منتشر خواهد شد.

** دکتري اقتصاد و پژوهشگر پژوهشگاه امام صادق (ع) (نویسنده مسئول).

Email: M.shahidinasab@gmail.com

Email: samosavian@yahoo.com

*** استاد پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

Email: hamid_negarsh@yahoo.com

**** دانشیار پژوهشگاه امام صادق (ع).

تأثیر این برنامه‌ها در کشورهای اروپایی و آمریکایی بیشتر بر جنبه‌های تولیدی (ایجاد اشتغال و رشد اقتصادی)؛ در کشورهای آفریقایی بیشتر بر جنبه‌های غیرتولیدی (بهداشت، تغذیه و آموزش) و در کشورهای آسیایی بر هر دو جنبه تولیدی و غیرتولیدی متمرکز بوده است. بررسی کشورمان نیز نشان داد که تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد بیشتر جنبه تولیدی داشته است.

واژگان کلیدی: تأمین مالی خرد، تأثیر تأمین مالی خرد، تأمین مالی، نظام تأمین مالی خرد، کشورهای اسلامی.

طبقه‌بندی JEL: G21, G32, O16, Z10, K12.

مقدمه

امروزه تأمین مالی خرد یک اصطلاح جامع و چندبعدی است. اکنون صنعت تأمین مالی خرد هم از لحاظ تعداد مشتریان، هم از لحاظ تعداد و انواع ارائه‌دهندگان تأمین مالی خرد و هم از لحاظ ابزارهای تأمین مالی خرد به صورت بسیار فزاینده‌ای رشد کرده است. تمرکز تأمین مالی خرد امروزه فقط بر اعطای اعتبار برای سرمایه‌گذاری برای کسب‌وکارهای خرد نیست. امروزه این آگاهی گسترده وجود دارد که متقاضیان اعتبارات خرد به خدمات مالی گسترده و متنوعی نیاز دارند. اطلاعات مربوط به تأمین مالی خرد نسبت به ۱۵ سال گذشته بسیار تغییر کرده است. در طول این مدت صحبت از «اعتبارات خرد» به «تأمین مالی خرد» منتقل شده است (Ledgerwood, 2013, p.1).

صنعت تأمین مالی خرد اسلامی نیز از این رشد بی‌بهره نبوده است. اکنون در ۳۲ کشور جهان بیش از ۳۰۰ مؤسسه تأمین مالی خرد اسلامی وجود دارد. بیش از ۴۶ درصد از مشتریان مؤسسات تأمین مالی خرد متعارف در سرتاسر جهان مسلمان‌اند. این در حالی است که سازمان ملل بیش از نیمی از ۵۶ کشور عضو بانک توسعه اسلامی را جزو کشورهای «خیلی ناچیز توسعه‌یافته» دسته‌بندی نموده است (Zubeir Mughal, 2011, p.13).

تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد از مسائلی است که مورد مناقشه موافقان و مخالفان این برنامه‌هاست. موافقان تأمین مالی خرد معتقدند که اعتبارات خرد از طریق اشتغال بیشتر و درآمد بالاتر، فقر را کاهش می‌دهد. ایشان بر این باورند که این امر منجر به بهبود تغذیه و بهبود آموزش وام‌گیرندگان می‌شود. برخی استدلال می‌کنند که اعتبار خرد، زنان را توانمند می‌کند؛ اما مخالفان تأمین مالی خرد نیز معتقدند که تأمین مالی خرد خانوارها را به دام

بدهی سوق داده است و به جای استفاده از این وام‌ها برای تولید، غالباً برای خرید کالاهای مصرفی هزینه شده است.

جمع‌بندی نظرات موافقان و مخالفان بر اساس مطالعات معتبر حاکی از این است که در جایی که تأمین مالی خرد برای اشتغال‌زایی به‌کارگیری شده، تأثیرات مثبت زیاد بوده است؛ از این رو این تحقیق درصدد است به بررسی تطبیقی تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد بپردازد؛ بنابراین این تحقیق تلاش می‌کند تا با استفاده از روش تحلیلی - توصیفی و تحلیل آماری به این سؤال پاسخ دهد که:

تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران در مقایسه با تأثیرات این برنامه‌ها در سطح جهانی با تأکید بر کشورهای اسلامی چگونه است؟

ساختار این مقاله بدین صورت است که پس از این مقدمه و در بخش دوم پیشینه تحقیق بحث می‌شود. در بخش سوم به بررسی چارچوب مفهومی تأمین مالی خرد می‌پردازیم. در بخش چهارم تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در سطح جهانی بحث می‌شود. در بخش پنجم تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران مورد بحث قرار می‌گیرد. در بخش ششم توصیه‌های سیاستی مطرح و از این پژوهش نتیجه‌گیری می‌شود.

پیشینه تحقیق

الف) پیشینه داخلی

در میان تحقیقات فارسی به‌ندرت به تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد پرداخته شده است. آقابابایی (۱۳۸۶) در رساله خود با عنوان «تحلیل مسائل نهادی تأمین مالی خرد برای ارائه سازوکار عملیاتی آن در ایران» به دنبال آن است که نشان دهد اولاً چرا ایده مالیه خرد می‌تواند با توانمندسازی فقرا آنها را قادر به خروج از وضعیت فقر و انتخاب مسیر مطلوب زندگی‌شان نماید؛ ثانیاً چه اصولی را باید برای موفقیت و تحقق این هدف در مالیه خرد رعایت نماییم و ثالثاً بر اساس این اصول بنیادین چگونه می‌توان آن را در ایران به کار بست؟ قاسمی و همکاران (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی تحلیلی و تجربی تأثیر تأمین مالی خرد بر درآمد و مصرف خانوار» به بررسی تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد بر مصرف و درآمد خانوارها پرداخته‌اند. جامعه هدف ایشان خانوارهای تحت پوشش صندوق

خودکفایی کمیته امداد امام خمینی بوده است. همچنین روش مورد استفاده ایشان رگرسیون حداقل مربعات معمولی بوده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که درآمد و مصرف جامعه هدف بعد از دریافت اعتبارات خرد افزایش یافته است.

ساعی و ضیایی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای به موضوع «بررسی اثر صندوق‌های اعتباری خرد بر کاهش فقر، ایجاد درآمد و اشتغال در استان کرمان» پرداخته‌اند. جامعه آماری تحقیق، شامل کلیه اعضای صندوق‌های اعتباری خرد در سال ۱۳۹۲-۱۳۹۳ در استان کرمان بود. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که از زمان عضویت اعضا، درآمد کل خانواده افزایش و فقر کاهش یافته، خوداشتغالی ایجاد شده و کسب‌وکار قبلی رونق پیدا کرده است.

محمدی و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «نقش تأمین مالی خرد بر کیفیت زندگی زنان روستایی در پروژه بین‌المللی ترسیب کربن در استان خراسان جنوبی» به بررسی تأثیر تأمین مالی خرد بر کیفیت زندگی زنان روستایی پرداخته‌اند. جامعه هدف این پژوهش زنان عضو صندوق‌های اعتبار خرد در شهرستان سریشة خراسان جنوبی بوده است. روش مورد استفاده محققان در این پژوهش، پیمایش میدانی و تحلیل آماری بوده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که اعتبارات خرد منجر به افزایش درآمد و افزایش اشتغال زنان عضو صندوق شده است.

محمدی، عوافی و ضمیری (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «اثرات تأمین مالی خرد و توانمندسازی زنان روستایی در استان‌های کرمانشاه و همدان» به شناخت ابعاد توانمندسازی و اثرات صندوق‌های تأمین مالی خرد بر این ابعاد در بین زنان روستایی استان‌های کرمانشاه و همدان پرداخته‌اند. در این تحقیق نتیجه اثرات تأمین مالی خرد بر ابعاد توانمندسازی زنان روستایی نشان داد که به‌طورکلی میزان اثرگذاری در حد متوسط بوده و بیشترین اثر بر ابعاد توانایی تصمیم‌گیری و اعتمادبه‌نفس زنان روستایی است و سپس ابعاد توانمندی سیاسی، موقعیت در جامعه، توانمندی اقتصادی و موقعیت درون خانواده در رتبه‌های بعدی اثرپذیری قرار دارند.

همان‌طور که مشاهده شد، هیچ‌کدام از این تحقیقات داخلی به صورت جامع به تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در سطح ایران و جهان پرداخته است؛ بنابراین از این جهات این تحقیق دارای نوآوری می‌باشد.

ب) پیشینه خارجی

در بعد تحقیقات خارجی به صورت مجزا در بخش چهارم این مقاله به تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد پرداخته می‌شود. در این تحقیق سعی شده با گردآوری تجارب جهانی به رویکردی جامع در این سطح برسیم.

مبانی نظری پژوهش

۱. چیستی تأمین مالی خرد اسلامی

۱-۱. اعتبارات خرد اسلامی

اعتبارات خرد شامل حرکتی گسترده برای ارائه خدمات بانکی حرفه‌ای به خانوارهای فقیر می‌شود. اکثر تأمین‌کنندگان اعتبارات خرد بدون نیاز به وثیقه وام می‌دهند. با این کار، آنها می‌توانند به خانوارهای فقیر دسترسی داشته باشند تا بتوانند فقرا را با وام‌های خرد، برای توسعه مشاغل خانگی و برآوردن نیازهای مصرفی‌شان تأمین مالی کنند. نرخ بالای بازپرداخت اعتبارات خرد به قراردادهای جدید وام نسبت داده می‌شود که مهم‌ترین آنها قرارداد «وام گروهی» (Micro-credit) است (Palgrave, 2018, pp.8736-8738).

تفاوت ماهوی اعتبارات خرد اسلامی با اعتبارات خرد در این است که این اعتبارات، همه در چارچوب تعالیم اقتصادی اسلام طراحی شده‌اند.

۱-۲. تأمین مالی خرد اسلامی

پیرامون تأمین مالی خرد تعاریف متعددی ارائه شده است. این تعاریف از نگاه موارد زیر مطرح شده است:

۱. جامعه هدف تأمین مالی خرد؛

۲. اهداف تأمین مالی خرد؛

۳. نحوه تجهیز منابع، تخصیص اعتبار و ضمانت وام‌ها.

به نظر می‌رسد تعریف مناسب برای تأمین مالی خرد عبارت است از: ارائه اعتبار - در یک فرایند ساده و منعطف - به فقرا و قشر متوسط فعال اقتصادی، کارآفرینان خرد و کسب‌وکارهای خرد و کوچک* با هدف توانمندسازی از طریق تأمین مالی فعالیت‌های درآمدزا و خوداشتغالی به همراه تلاش برای تجهیز منابع خرد (جمع‌آوری پس‌اندازهای خرد جامعه هدف) و ارائه بیمه‌های خرد به ایشان و در برخی موارد کمک به توزیع و بازاریابی محصول مشتریان. تفاوت ماهوی آن با تأمین مالی خرد اسلامی در این است که اهداف، اصول، مبانی، ابزارها و نهادهای تأمین مالی خرد اسلامی، همه در چارچوب تعالیم اقتصادی اسلام طراحی شده‌اند. این تعریف، هفت نکته پایه‌ای تأمین مالی خرد اسلامی را در بردارد (شهیدی نسب، ۱۳۹۵):

۱. تأمین مالی خرد شامل پرداخت وام است.
۲. فرایند پرداخت ساده است؛ یعنی ضوابط اعطای اعتبارات متعارف را خصوصاً در بحث وثیقه ندارد؛ بلکه بعضاً از نوع جدیدی از وثیقه به نام «ضمانت گروهی» که مبتنی بر فشار اجتماعی است، بهره می‌برد.
۳. شرایط بازپرداخت وام منعطف است؛ یعنی می‌تواند شامل دوره تنفس باشد و همچنین شامل بازپرداخت هفتگی، فصلی، یکجا در سررسید و همچنین در صورت عدم توانایی وام‌گیرنده، ضوابط تسهیل‌کننده‌ای در بخش امهال وام داشته باشد.
۴. جامعه هدف، افراد و کسب‌وکارهای خرد می‌باشند که جزو فقرا یا قشر متوسط فعال اقتصادی‌اند. تأکید بر «فقرا یا قشر متوسط» از آن جهت است که این گروه معمولاً یا دسترسی به اعتبارات ندارند و یا میزان این دسترسی پایین است و غالباً عرضه‌کنندگان اعتبار نیز تمایلی به اعطای اعتبار به این اقشار ندارند. همچنین تأکید بر کسب‌وکارهایی که زیر ده نفر کارکن دارند، از آن جهت است که مرز تأمین مالی خرد با کسب‌وکارهای کوچک و متوسط (SME) مشخص شود.

* صرفاً کسب‌وکارهای که بین ۱-۹ کارکن دارند. البته در برخی تعاریف مربوط به کسب‌وکارهای کوچک و متوسط، کسب‌وکارهای زیر ده نفر کارکن را نیز «SME» نامیده‌اند.

۵. هدف تأمین مالی خرد توانمندسازی است. پس اولاً ماهیت اعتبارات خرد اعطایی تولیدی است و نه مصرفی؛ ثانیاً بحث توانمندسازی در نهایت به صورت کاهش فقر، افزایش درآمد و اشتغال‌زایی نمایان می‌شود.
۶. تأمین مالی خرد علاوه بر ارائه اعتبارات خرد شامل تجهیز منابع خرد (پس‌اندازهای خرد) و بیمه خرد نیز می‌شود. چون تنها در صورتی پایداری نهادهای تأمین مالی خرد حفظ می‌شود که این نهادها برای ارائه اعتبارات خرد وابسته به منابع بیرونی نباشند؛ زیرا در این صورت با اتمام این منابع مؤسسات تأمین مالی خرد نیز تعطیل خواهند شد؛ بنابراین لازم است که وام‌گیرندگان در نهادهای تأمین مالی خرد اقدام به پس‌انداز نمایند تا این منابع مجدداً در قالب اعتبارات خرد به ایشان پرداخت شود. بنا بر آنچه عنوان شد، این پس‌اندازها بایستی اجباری باشند. از طرفی جهت حفظ پایداری این نهادها لازم است کسب‌وکار خرد وام‌گیرندگان نیز بیمه شود. نکته آخر در این زمینه هم بحث آموزش است. در واقع لازم است مؤسسات تأمین مالی خرد آموزش‌های لازم را به وام‌گیرندگان خرد جهت موفقیت در کسب‌وکار خرد ارائه نمایند. در صورت تحقق تجهیز منابع خرد (پس‌انداز خرد)، بیمه خرد و ارائه آموزش‌های لازم می‌توان تا حد زیادی از پایداری نهادهای تأمین مالی خرد آسوده‌خاطر بود.
۷. اهداف، اصول، مبانی، ابزارها و نهادهای تأمین مالی خرد اسلامی، همه در چارچوب تعالیم اقتصادی اسلام طراحی شده‌اند.

۲. مبانی تأمین مالی خرد اسلامی

در زمینه مبانی تأمین مالی خرد اسلامی نظرات متعددی بیان شده است که به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

احمدخان (Ahmed Khan, 2008) در کتاب خود با عنوان تأمین مالی خرد اسلامی: نظریه، سیاست و تجارب ممنوعیت ربا را جزو مبانی تأمین مالی اسلامی برشمرده است و عقود مزابحه، مضاربه، مشارکت، قرض‌الحسنه و ... را جزو ابزارهای تأمین مالی اسلامی می‌داند.

زبیر مقال (Zubeir Mughal, 2011) در گزارشی با عنوان «تأمین مالی خرد اسلامی: ابزاری مهم برای کاهش فقر» مبانی تأمین مالی خرد اسلامی را شامل این موارد می‌داند: ممنوعیت ربا، ممنوعیت غرر، حمایت از فقرا، تأمین مالی مبتنی بر دارایی، تسهیم ریسک، تأمین مالی فعالیت‌های حلال مطابق با شریعت و بیمه خرد اسلامی (تکافل خرد).

صدیقی (Siddiqi, 2009) در مقاله «طراحی ابزارهایی برای تأمین مالی خرد اسلامی» ممنوعیت ربا، غرر و تکافل خرد را جزو مبانی تأمین مالی خرد اسلامی می‌داند و علاوه بر موارد پیش‌گفته در مورد ابزارهای تأمین مالی خرد اسلامی، صدقات و زکات را نیز جزو ابزارهای تأمین مالی خرد اسلامی معرفی می‌کند.

اریاتنو (Eriatno, 2011) در مقاله «تأمین مالی خرد برای کسب‌وکارها در زمینه کشاورزی از طریق تعاونی‌ها» مبانی کلیدی تأمین مالی خرد را موارد ذیل می‌داند: ممنوعیت ربا، ممنوعیت سرمایه‌گذاری در حرام، تسهیم ریسک، تأمین مالی مبتنی بر دارایی‌های واقعی.

الکومی و کروسن (El-komi and Croson, 2013) در مقاله «تجاری در تأمین مالی خرد اسلامی» ممنوعیت ربا، ممنوعیت غرر، تسهیم ریسک و ارزش زمانی پول را جزو مبانی تأمین مالی خرد اسلامی می‌دانند و عقود مضاربه، مرابحه، مشارکت و سلم را از ابزارهای تأمین مالی خرد اسلامی می‌دانند.

شکوه و خان (Shikoh and Khan, 2012) در مقاله «تأمین مالی خرد چیست؟» ممنوعیت ربا، ممنوعیت غرر و ممنوعیت تأمین مالی فعالیت‌های حرام را جزو مبانی تأمین مالی خرد اسلامی برمی‌شمرند و کاهش فقر را جزو اهداف تأمین مالی خرد می‌دانند.

عبدالمنان (Abdul mannan, 2011) در مقاله‌ای با عنوان «تأمین مالی خرد اسلامی: ابزاری برای کاهش فقر» هدف تأمین مالی خرد اسلامی را کاهش فقر می‌داند و زکات، صدقات و قرض‌الحسنه را از ابزارهای تأمین مالی خرد اسلامی می‌داند.

خالق الزمان (Khaleequzzaman, 2007) اصول و ارزش‌های تأمین مالی خرد اسلامی را

شامل موارد ذیل می‌داند:

۱. در زمینه روابط بین اعضای گروه: اعتماد و تعاون؛

۲. زمینه‌های انگیزشی برای تأمین مالی خرد: عدل، احسان، تعاون؛

۳. در زمینه مسئولیت مشترک / تسهیم ریسک: کفالت و تکافل؛

۴. کمک به فقرا توسط اغنیاء: زکات و انفاق.

عبدالمناوب (Abdul Manap, 2014) مبانی اساسی شریعت پیرامون تأمین مالی خرد را بدین صورت دسته‌بندی می‌نماید: ۱. ممنوعیت ربا، ۲. حمایت از فقرا به عنوان یک وظیفه، ۳. تأمین مالی مبتنی بر دارایی، ۴. تسهیم ریسک، ۵. احترام به قراردادها، ۶. تأمین مالی فعالیت‌های حلال، ۷. تکافل خرد.

همچنان که مرور شد، به صورت خلاصه وجه مشترک مبانی تأمین مالی خرد اسلامی شامل موارد ذیل است:

جدول ۱: مبانی بعیده و قریبه تأمین مالی خرد*

مبانی بعیده سلبی	مبانی بعیده ایجابی	مبانی قریبه
ممنوعیت ربا	تعاون	تسهیم ریسک
ممنوعیت غرر	عدالت	تکافل خرد
عدم سرمایه‌گذاری در مکاسب محرمه	کفالت	تأمین مالی فعالیت‌های حلال
	زکات و انفاق	تأمین مالی مبتنی بر دارایی واقعی

منبع: یافته‌های تحقیق.

*. مبادی مسائل یک علم را عبارت می‌دانیم از زیرساخت‌هایی (انگاره‌ها و پیش‌انگاره‌ها) که مماس با مسائل و مولد آنها هستند و مسائل به مدد و اتکای مبادی ساخته می‌شوند؛ بنابراین مبادی زیرساخت‌هایی هستند که بلاواسطه و مع الوسائل القلیله و الخفیفه، مسئله از آنها تولید می‌شود. به تعبیر روان‌تر مبادی آن دسته از مسائل هستند که مبدأ عزیمت به مسئله‌اند و از مبادی حرکت می‌کنیم و مسئله علم را پیدا می‌کنیم. مبانی برخلاف مبادی، فاصله دارند و مبدأ عزیمت نیستند. ممکن است بگوییم مبانی، مبادی مبادی‌اند. وسائط زیادی بین مبانی و مسائل علم وجود دارد. به تعبیر دیگر مبانی به دسته‌های بعیده، قریبه و وسیطه تقسیم می‌شوند و ما مبانی بعیده را به «مبانی» تعبیر می‌کنیم و مبانی وسیطه و قریبه را «مبادی» می‌نامیم. از طرف دیگر مبانی دارای اقسام است؛ مثلاً دسته‌ای از مبانی بعیده ممکن است «مبانی هستی‌شناختی» باشد و یا دسته‌ای معرفت‌شناختی باشند و یا دسته‌ای دیگر به زبان‌شناسی برگردند و ...؛ بنابراین مبانی همان‌گونه که سطوح و لایه‌هایی دارند، ساحات و انواع و اقسامی نیز دارند؛ بنابراین اگر مسئله‌ای مطرح شد که از نوع مسائل و مبادی نبود و از جنس مبانی بود باید مشخص کنیم که از کدام لایه از مبانی است (بعیده یا وسیطه) و نیز مشخص کنیم که از چه جنس از مبانی است.

تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد با تأکید بر کشورهای اسلامی

این بخش درصدد بیان کند که تأمین مالی خرد در سطح جهانی چه تأثیراتی در معیشت دریافت‌کنندگان این اعتبارات داشته است؟

۱. کاهش فقر / خروج از فقر

یکی از تأثیرات مهمی که در ارزیابی برنامه‌های تأمین مالی خرد بدان اشاره شده است، کاهش فقر می‌باشد. بررسی تجربه جهانی نشان می‌دهد که دسترسی به خدمات مالی برای فقرا یکی از مؤلفه‌های مهم کاهش فقر می‌باشد.

جدول ۲: تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در کاهش فقر / خروج از فقر

نام کشور	توضیح پژوهش	نتایج بررسی
مصر	در این طرح پلنت فایننس (PlaNNet Finance) با نمونه‌ای ۲,۷۴۰ نفری از دریافت‌کنندگان تسهیلات خرد از ۴ بانک تأمین مالی خرد، ۲۳ «ان.جی.ای» تأمین مالی خرد و ۵۶ مؤسسه تأمین مالی خرد در مصر، مصاحبه نمود.	مشتریانی که سابقه بیشتری در دریافت تسهیلات خرد دارند بیشتر از مشتریان جدید برای خانوارهای خود هزینه می‌کنند و درآمدشان نسبت به مشتریان جدید ۲۵ درصد افزایش یافته است. همچنین مؤلفه‌های تغذیه، آموزش کودکان، بهداشت و احساس استقلال دریافت‌کنندگان تسهیلات خرد به ترتیب ۵۰، ۴۰، ۴۰ و ۷۶ درصد افزایش یافته است (PlaNNet Finance, 2008, pp.14, 50 & 90-91).
اردن	در این طرح پلنت فایننس (PlaNNet Finance) با نمونه‌ای ۱,۳۱۴ نفری از دریافت‌کنندگان تسهیلات خرد از ۷ مؤسسه تأمین مالی خرد در اردن، مصاحبه نمود.	مشتریانی که سابقه بیشتری در دریافت تسهیلات خرد دارند بیشتر از مشتریان جدید برای خانوارهای خود هزینه می‌کنند و درآمدشان نسبت به مشتریان جدید ۱۵/۴ درصد افزایش یافته است. همچنین مؤلفه‌های تغذیه، آموزش کارکنان، بهداشت و احساس استقلال دریافت‌کنندگان تسهیلات خرد به ترتیب ۷۰، ۵۷/۶ و ۴۷/۶ و ۸۶/۷ درصد افزایش یافته است (PlaNNet Finance, 2007, pp.6, 40 & 76).
ترکیه	تنها دو مؤسسه تأمین مالی خرد در ترکیه وجود دارد.	تأمین مالی خرد منجر به کاهش فقر در ترکیه شده است (Carter, 2013, p.2).
بنگلادش	الف) بررسی تفصیلی مشتریان مؤسسات تأمین مالی خرد بنگلادش ب) بررسی جامع توسط بانک جهانی در اوایل دهه ۱۹۹۰ ج) گزارش گرامین بانک د) طرح‌های تأمین مالی خرد «بی.آر.ای.سی»	الف) مشتریانی که بیش از ۴ سال از تسهیلات تأمین مالی خرد استفاده می‌نمودند با افزایش ۲۸ درصدی در مخارج و افزایش ۱۱۲ درصدی در دارایی‌هایشان مواجه بوده‌اند (Mustafa, et al, 1996). ب) هر ساله ۵ درصد از مشتریان از طریق برنامه تأمین مالی خرد از فقر خارج شده‌اند (Khandker, 1998). ج) در یک دهه گذشته ۵۸ درصد از مشتریان این بانک از فقر مطلق خارج شده‌اند. د) دو سوم مشارکت‌کنندگان توانستند از سطح قبلی فقر خود خارج شوند (Reducing Poverty, 2004, p.65).

هند	بررسی وام‌گیرندگان خرد	بهبودهای قابل ملاحظه‌ای در رفاه اقتصادی ۷۵ درصد مشتریان و خروج نیمی از مشتریان از چرخه فقر (Simanowitz & Walter, 2002).
پاکستان	نمونه‌ای ۳۸۴ تایی از خانوارها از ۴ مؤسسه تأمین مالی خرد در پاکستان مورد بررسی قرار گرفت.	تأمین مالی خرد در پاکستان تأثیر مثبتی روی آموزش کودکان و هزینه‌های خانوار داشته است (Noreen. Et al, 2011, pp.877-883).
بولیوی	بررسی وام‌گیرندگان خرد	افزایش درآمد دو سوم و افزایش پس‌انداز ۸۶ درصد از مشتریان (MkNelly & Dunford, 1999).
اندونزی	بررسی مشتریان بانک راکیات	درآمد وام‌گیرندگان خرد ۱۲/۹ درصد افزایش پیدا کرده است. متوسط درآمد مشتریان ۱۱۲ درصد افزایش پیدا نموده است و ۹۰ درصد از مشتریان از فقر خارج شده‌اند (Panjaitan-Drioadisuryo & Cloud, 1999, pp.769-779).
چین	برنامه‌های تأمین مالی خرد چین از ۱۹۹۰ تاکنون	منجر به خروج ۱۵۰ میلیون نفر از فقر شده است (UNDP, 2003).

۲. افزایش درآمد

از دیگر تأثیرات تأمین مالی خرد، افزایش درآمد می‌باشد. در ادامه به بررسی تجربه جهانی درباره این مؤلفه پرداخته می‌شود.

جدول ۳: تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در افزایش درآمد

نام کشور	توضیح پژوهش	نتایج بررسی
بنگلادش	-	در بنگلادش درآمد سالانه ۲۹/۳ درصد از وام‌گیرندگان خرد افزایش یافته است این میزان برای غیر وام‌گیرندگان خرد ۲۲ درصد است (Quinones & Remenyi, 2014, p.8).
سريلانكا	-	سريلانكا پیش‌بینی کرده است که درآمد وام‌گیرندگان خرد ۱۵/۶ درصد افزایش یافته است. این میزان برای غیر وام‌گیرندگان خرد ۹ درصد بوده است (Ibid).
هند	-	در هندوستان افزایش درآمد سالانه وام‌گیرندگان خرد ۴۶ درصد و برای غیر وام‌گیرندگان خرد ۲۴ درصد بوده است (Ibid).
پرو	مطالعه موردی شهر لیما در پرو	درآمد خانوارهای مشارکت‌کننده در طرح‌های تأمین مالی خرد ۵۰ درصد بیشتر از خانواده‌های بوده است که در این طرح‌ها شرکت نکرده‌اند (Cohen & Dunn, 1999).
بولیوی	-	که درآمد مشتریان بانک تأمین مالی خرد بولیوی ۶۶ درصد افزایش یافته است (Morduch & Haley, 2002).
ایالات متحده	شبکه تأمین مالی خرد اکسیون بیش از ۵۰۰ دریافت‌کننده تأمین مالی خرد در سرتاسر ایالات متحده را که در سال ۲۰۱۰ اعتبار خرد دریافت کرده بودند را در سال ۲۰۱۲ بررسی نمودند.	۳۲ درصد از شرکت‌کنندگان در طرح گفته‌اند که درآمدشان از طریق تأمین مالی خرد افزایش یافته است. ۴۱ درصد از شرکت‌کنندگان در طرح نیز گفته‌اند که افزایش درآمدشان مطابق پیش‌بینی و یا فراتر از پیش‌بینی ایشان بوده است (Accion report, 2012, p.5).

۳. پس انداز

از دیگر تأثیرات تأمین مالی خرد، افزایش پس انداز می باشد. در ادامه به بررسی تجربه جهانی درباره این مؤلفه پرداخته می شود.

جدول ۴: تأثیر برنامه های تأمین مالی خرد در افزایش پس انداز

نام کشور	توضیح پژوهش	نتایج بررسی
سريلانكا	تحقیق روی خانوارهای مشارکت کننده در تأمین مالی خرد در سريلانكا	تأمین مالی خرد موجب افزایش پس انداز ۴۹/۱ درصد از شرکت کنندگان در طرح های تأمین مالی خرد در سريلانكا شده است (Tilakaratna, Wickramasinghe & Kumara, 2005, p.24).
اردن	مطالعه توسط پلنت فایننس	۴۶/۲ درصد از شرکت کنندگان در طرح های تأمین مالی خرد به صورت ماهانه اقدام به پس انداز می نمایند (PlaNNet Finance, 2007, p.67).
مصر	مطالعه توسط پلنت فایننس	۳۱ درصد از شرکت کنندگان در طرح های تأمین مالی خرد به صورت ماهانه اقدام به پس انداز می نمایند (PlaNNet Finance, 2008, p.78).
ترکیه	-	وام های تأمین مالی خرد موجب افزایش پس انداز گروه های هدف شده است (Carter, 2013, p.76).

۴. ایجاد اشتغال

از دیگر تأثیرات تأمین مالی خرد، ایجاد و افزایش اشتغال می باشد. در ادامه به بررسی تجربه جهانی این مؤلفه اشاره می شود.

جدول ۵: تأثیر برنامه های تأمین مالی خرد در ایجاد اشتغال

نام کشور	توضیح پژوهش	نتایج بررسی
اردن	مطالعه توسط پلنت فایننس	که ۳۷ درصد از کارآفرینان خرد کارگرانی را برای توسعه کار خود به کار گرفته اند (PlaNNet Finance, 2007, p.42).
مصر	مطالعه توسط پلنت فایننس	۴۲ درصد از کارآفرینان خرد (با در نظر گرفتن صاحب کسب و کار خرد) کارگرانی را برای توسعه کار خود به کار گرفته اند (PlaNNet Finance, 2008, p.49).
اروپا	محاسبه تعداد افراد بیکار و غیرفعال اقتصادی که با کمک برنامه های تأمین مالی خرد توانسته اند کسب و کاری را آغاز نمایند	بر اساس آمار ارائه شده توسط «میکرو استارت» و «میکرو فاند» این میزان در اروپا ۲۷/۶ درصد بوده است (European Commission, 2012, p.12).
فرانسه	-	در فرانسه سالانه تقریباً ۶۰,۰۰۰ شغل از طریق تأمین مالی خرد ایجاد می شود (Balkenhol, Guézennec and Lainé, 2013, p.18).

تعداد افرادی بیکاری که با کمک برنامه‌های تأمین مالی خرد بین سال‌های ۱۹۹۷-۱۹۹۱ وارد فضای خوداشتغالی شدند.	ایرلند
از ۱۱/۳ درصد در ۱۹۹۱-۱۹۹۲ به ۱۵/۳ درصد در ۱۹۹۵-۱۹۹۶ و ۲۰ درصد در ۱۹۹۶-۱۹۹۷ رسید (Balkenhol, 1998, p.16).	
کارآفرینی‌های کوچک و خرد	لائوس
منجر به ایجاد ۱۳,۰۰۰ شغل در هر سال شد (International Labour Organization, 2002, p.13).	
مشتریان تأمین مالی خرد	هند
افزایش اشتغال میان‌خانوار (Simanowitz & Walter, 2002, p.23).	
تحلیل جامع تأثیر تأمین مالی خرد	منتخبی از کشورهای آسیایی (نپال، بنگلادش، هند، ویتنام، چین و فیلیپین)
خوداشتغالی و ایجاد اشتغال در میان اعضای خانواده‌های شرکت‌کننده در تأمین مالی خرد مثبت بوده است (Bedson, 2009, p.38).	
اعطای تسهیلات خرد کشاورزی در مناطق روستایی	تایلند
رشد ۶۱ درصد اشتغال در این مناطق (Yaron, 1992, p.119).	
تجزیه و تحلیل سه برنامه شامل «گرامین بانک»، «بی.آر.ای.سی» و «بی.آر.دی.بی»	بنگلادش
۸۵ درصد شرکت‌کننده‌ها در این برنامه‌ها موفق به ایجاد اشتغال برای خود شده‌اند (McKernan, 2002, p.13).	
-	بوسنی
تأمین مالی خرد تأثیر مثبتی روی اشتغال‌زایی دارد (Dunn, 2005, p.25).	
مطالعه توسط شبکه تأمین مالی خرد اکسیون	ایالات متحده
هر کسب‌وکار خرد به‌طور متوسط ۵/۶ شغل ایجاد نموده است (Accion report, 2012, p.5).	
بررسی سهم شرکت‌های کوچک و جدید در ایجاد و رشد اشتغال منطقه‌ای در سه منطقه از انگلستان در اواخر دهه ۱۹۸۰	انگلستان
شرکت‌های کوچک و جدید بومی نقش مهمی را در ایجاد اشتغال بازی می‌کنند (Hart & Hanvey, 1995, pp.97-109).	
تحقیق روی خانوارها در سریلانکا	سریلانکا
تأمین مالی خرد موجب افزایش اشتغال ۱۹ درصد از شرکت‌کنندگان در طرح‌های تأمین مالی خرد شده است (Tilakaratna, Wickramasinghe & Kumara, 2005, p.24).	

۵. توانمندسازی

از دیگر تأثیرات تأمین مالی خرد، توانمندسازی می‌باشد. در ادامه به بررسی تجربه جهانی این مؤلفه پرداخته می‌شود.

جدول ۶: تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در توانمندسازی

نام کشور	توضیح پژوهش	نتایج بررسی
اردن	مطالعه توسط پلنت فایننس	کسب و کارهای خرد تأثیر مثبتی روی زندگی روزانه بیش از ۶۰ درصد مشتریان داشته و ایشان را توانمند نموده است (PlaNet Finance 2007, p.51).
مصر	مطالعه توسط پلنت فایننس	کسب و کارهای خرد تأثیر مثبتی روی زندگی روزانه ۵۰ درصد از مشتریان داشته و ایشان را توانمند نموده است (PlaNet Finance, 2008, p.57).
سريلانكا	بررسی تأثیر تأمین مالی خرد در سريلانكا روی نمونه‌ای ۹۷۵ تایی از خانواده‌هایی که در طرح‌های تأمین مالی خرد شرکت داشته‌اند.	تأمین مالی خرد خانواده‌ها را توانمند نموده است تا بتوانند درآمد، دارایی و مصارفشان را بهبود ببخشند (Tilakaratna, Wickramasinghe & Kumara, 2005, pp.38 & 42).
اتیوپی	بررسی تأثیر تأمین مالی خرد در اتیوپی	تأمین مالی خرد تأثیرات مثبتی روی توانایی ایجاد سود، رفاه (امنیت غذایی)، بهداشت، آموزش، مسکن، ایجاد درآمد پایدار) و توانمندسازی دارد (Gobezie & Garber, 2007, pp.21 & 27).
چین	تأثیر برنامه‌های اعتبارات خرد در چین	شرکت در این برنامه‌ها زنان را توانمند می‌نماید تا تبدیل به کارآفرینان خرد بشوند (Holcombe & Xianmei, 1997, pp.20-96).
منتخبی از کشورهای آسیایی (نیال، بنگلادش، هند، ویتنام، چین و فیلیپین)	-	توانمندسازی زنان در میان اعضای خانواده‌های شرکت‌کننده در تأمین مالی خرد مثبت بوده است (Bedson, 2009, p.38).

۶. توسعه اقتصادی

از دیگر تأثیرات تأمین مالی خرد، توسعه اقتصادی می‌باشد. در ادامه به بررسی تجربه جهانی درباره این مؤلفه پرداخته می‌شود.

جدول ۷: تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در توسعه اقتصادی

نام کشور	توضیح پژوهش	نتایج بررسی
بوسنی	بررسی تأثیر تأمین مالی خرد بر توسعه تجاری	تأمین مالی خرد تأثیر مثبتی روی توسعه تجاری دارد (Dunn, 2005, p.25).
لائوس	-	افزایش ۶ تا ۹ درصد تولید ناخالص داخلی لائوس توسط کسب و کارهای خرد (International Labour Organization, 2002, p.13).
بنگلادش	-	سهم ۱/۵ درصدی گرامین بانک از «GDP» بنگلادش (Mitchell, 2003, p.10).
ازبکستان	بررسی تأثیر تأمین مالی خرد بر رشد اقتصادی	نسبت اندازه متوسط اعتبارات خرد به تولید ناخالص داخلی سرانه در ازبکستان ۱۰ درصد می‌باشد (Yuenger, 2009).
اروپا	بررسی تأثیر تأمین مالی خرد بر رشد اقتصادی	نسبت اندازه متوسط اعتبارات خرد به تولید ناخالص داخلی سرانه در اروپا حدود ۲۵ درصد است (Ibid).
۶۰ کشور جهان	«یو.اس.ای.آی.دی» (USAID) به بررسی رابطه میان کسب و کارهای کوچک و متوسط و رشد اقتصادی در بین ۶۰ کشور جهان در ۱۹۹۰-۲۰۰۵	گسترش «اس.ام.ای»ها منجر به رشد اقتصادی بیشتری در درآمد سرانه می‌شود (Leegwater & Shaw, 2008, p.10).
اتحادیه اروپا	تأثیر کسب و کارهای خرد، کوچک و متوسط بر رشد سرانه تولید ناخالص داخلی در سطح اتحادیه اروپایی (۲۵ کشور) بین سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۱۰	رابطه‌ای مثبت و علی بین رشد «اس.ام.ای»ها و رشد اقتصادی وجود دارد. «اس.ام.ای»ها بیش از نیمی از «جی.دی.پی» اروپا را تولید می‌کنند (Silvestru, 2012, p.1).
ایالات متحده	-	«اس.ام.ای»ها موجب تحریک رشد اقتصادی نیز می‌شوند (Birch, 1979).
آلمان	بررسی تأثیر توسعه «اس.ام.ای»ها و رشد اقتصادی	بین سال‌های ۱۹۸۰-۱۹۹۰ بیشتر مناطق آلمان رشد قابل توجهی در «جی.دی.پی» به سبب افزایش سهم «اس.ام.ای»ها در صنایع مختلف داشته‌اند (Audretsch & Fritsch, 2002, pp.113-124).
سوئد	بررسی تأثیر توسعه «اس.ام.ای»ها و رشد اقتصادی	بین سال‌های ۱۹۷۶-۱۹۹۵ بیشتر مناطق آلمان رشد قابل توجهی در «جی.دی.پی» به سبب افزایش سهم «اس.ام.ای»ها در صنایع مختلف داشته‌اند (Ibid).
کشورهای سازمان همکاری اقتصادی آسیا-اقیانوسیه	-	بین سرانه رشد «جی.دی.پی» و تعداد «اس.ام.ای»های موجود رابطه‌ای علی و مثبت وجود دارد (Hall, 2002).

بنا بر آنچه گفته شد، تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد به تفکیک قاره آسیا، آفریقا، اروپا و آمریکا در جداول زیر دسته‌بندی شده است.

آسیا

بررسی تأمین مالی خرد در آسیا نشان می‌دهد که تأثیر تأمین مالی خرد در کشورهای آسیایی تقریباً بر تمامی مؤلفه‌های تولیدی و غیرتولیدی متمرکز بوده است. البته این نتیجه با توجه به وضعیت اقتصادی کشورها متفاوت می‌باشد؛ برای نمونه در کشور اندونزی بیشتر بر کاهش فقر و در ترکیه بیشتر بر ایجاد اشتغال و رشد اقتصادی متمرکز بوده است. بنا بر آنچه پیش‌تر عنوان شد، در جدول زیر تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در کشورهای آسیایی به صورت خلاصه بررسی شده است.

جدول ۸: تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در آسیا

کشور	تأثیر										
	رشد اقتصادی	ایجاد اشتغال	توانمندسازی	کاهش فقر	خروج از فقر	مسکن	آموزش	تغذیه	بهداشت	پس‌انداز	درآمد
بنگلادش		+	+	+	+	+	+		+	+	+
اندونزی				+							+
مصر		+	+				+	+	+	+	+
اردن		+	+				+	+	+	+	+
پاکستان							+				+
ازبکستان	+	+	+	+						+	
ترکیه	+		+	+						+	+
هند		+	+		+	+					+
نپال		+	+	+							
سریلانکا		+	+							+	+
فیلیپین		+	+								
ویتنام		+	+								
لائوس		+									
چین		+	+		+						+

منبع: یافته‌های تحقیق.

آفریقا

بررسی تأمین مالی خرد در آفریقا نشان می‌دهد که تأثیر تأمین مالی خرد در کشورهای آفریقایی بیشتر بر مؤلفه‌های غیرتولیدی (تغذیه و بهداشت و ...) متمرکز بوده است. بنا بر آنچه پیش‌تر عنوان شد، در جدول زیر تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در کشورهای آفریقایی به صورت خلاصه بررسی شده است.

جدول ۹: تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در آفریقا

کشور	تأثیر										
	رشد اقتصادی	ایجاد اشتغال	توانمندسازی	کاهش فقر	خروج از فقر	مسکن	آموزش	تغذیه	بهداشت	پس‌انداز	درآمد
اوگاندا							+		+	+	
غنا			+				+		+	+	
کنیا	+							+	+	+	+
رواندا						+	+	+	+		
ماداگاسکار	+	+									+
تانزانیایا						+		+	+		
زیمبابوه	+		+				+	+	+		+

منبع: یافته‌های تحقیق.

اروپا و آمریکا

بررسی تأمین مالی خرد در اروپا و آمریکا نشان می‌دهد که تأمین مالی خرد در این کشورها بیشتر بر مؤلفه‌های تولیدی متمرکز بوده است. بنا بر آنچه پیش‌تر عنوان شد، در جدول زیر تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در کشورهای اروپایی و آمریکایی به صورت خلاصه بررسی شده است.

جدول ۱۰: تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در اروپا و آمریکا

کشور	تأثیر										
	رشد اقتصادی	ایجاد اشتغال	توانمندسازی	کاهش فقر	خروج از فقر	مسکن	آموزش	تغذیه	بهداشت	پس‌انداز	درآمد
فرانسه		+									
آلمان	+										
انگلیس		+	+								
بوسنی	+										
ایرلند		+									
آمریکا	+	+									
پرو				+							
بولیوی			+		+					+	+

منبع: یافته‌های تحقیق.

ایران

برنامه‌های مالیه خرد در شرایطی که هم برنامه‌های دولت و هم راهکارهای بخش خصوصی در وام‌دهی به فقرا با شکست مواجه شدند، ظهور یافت و به عنوان راهکاری مؤثر برای ایجاد دسترسی به خدمات مالی برای فقرا که نتیجه نهایی‌اش می‌تواند کاهش فقر مشارکت‌کنندگان در برنامه‌ها باشد، مطرح گردید. ارزیابی عملکرد برنامه‌های عمده تأمین مالی خرد در ایران در ادامه و در جدول زیر تبیین شده است. در بخش بعدی این مقاله نیز به ارزیابی اثر برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران پرداخته شده است.

نام برنامه یا طرح	صندوق قرض الحسنه	تعاونی اعتبار	بانک کشاورزی				ایفاد		سیج اجتماعی		صندوق زنان روستایی
			طرح زینب	طرح ایران	زندانیان آزاد شده	صندوق اشتغال	فاز اول	فاز دوم	شیرآباد	دهان	
گروه هدف	فقرا	فقرا	زنان	زنان	زندانیان آزاد شده	روستائیان	زنان و جوانان	زنان و جوانان	فقیرترین فقرا	فقیرترین فقرا	زنان
مکان	شهر و روستا	روستا	روستا	روستا	روستا	روستا	روستا	روستا	حاشیه شهر	روستا	روستا
مشارکت زنان (%)	م.ن	م.ن	۱۰۰	۱۰۰	م.ن	م.ن	۵۳	۵۸	۱۰۰	۵۰	۱۰۰
سازماندهی عضو محور در سطح نهاد مالی	خیر	بلی	خیر	خیر	خیر	خیر	خیر	خیر	بلی	بلی	بلی
انجام واسطه‌گری مالی توسط برنامه	بلی	بلی	بلی	بلی	بلی	بلی	خیر	خیر	بلی	بلی	بلی
تأکید بر پس انداز	بلی	بلی	خیر	خیر	خیر	خیر	بلی	بلی	بلی	بلی	بلی
عمق دسترسی	بالا	متوسط	بالا	بالا	متوسط	متوسط	متوسط	متوسط	بالا	بالا	بالا
اندازه دسترسی	کوچک	کوچک	بزرگ	بزرگ	متوسط	متوسط	کوچک	کوچک	کوچک	کوچک	کوچک
مقیاس فعالیت	کوچک	کوچک	بزرگ	بزرگ	بزرگ	بزرگ	کوچک	کوچک	کوچک	کوچک	کوچک
میزان وابستگی به منابع دولتی	کم	کم	زیاد	زیاد	زیاد	زیاد	زیاد	زیاد	متوسط	زیاد	کم
تأکید بر پایداری	زیاد	زیاد	ندارد	ندارد	کم	کم	ندارد	ندارد	متوسط	متوسط	زیاد
سازوکار وام‌دهی	فردی	فردی	فردی	فردی	فردی	فردی	گروهی	گروهی	گروهی	گروهی	گروهی
وثائق و تضمینات	سفته، چک و ضامن	سفته، چک و ضامن	سفته، چک و ضامن	سفته، چک و ضامن	سفته، چک و ضامن	سفته، چک و ضامن	ضمانت زنجیره‌ای	ضمانت زنجیره‌ای	ضمانت زنجیره‌ای	ضمانت زنجیره‌ای	ضمانت زنجیره‌ای
نظارت توسط همسانان	ندارد	دارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد
الزام وام‌گیرنده به مشارکت در فرآیندهای اجرایی	ندارد	دارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد
نرخ کارمزد یا سود (%)	۴	۶-۲۵	۴	۴	نرخ سود	۴	نرخ سود	نرخ سود	۴	۴	۷-۱۰
نوع قرارداد	قرض الحسنه	قرض الحسنه	قرض الحسنه	قرض الحسنه	قرض الحسنه	قرض الحسنه	متغیر	متغیر	قرض الحسنه	قرض الحسنه	قرض الحسنه
جریمه برای عدم بازپرداخت	ندارد	دارد	ندارد	دارد	ندارد	ندارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد
انعطاف‌پذیر بودن وام	خیر	بلی	خیر	خیر	خیر	خیر	خیر	خیر	بلی	بلی	بلی
سررسید کمتر از یک سال	خیر	بلی	خیر	خیر	خیر	خیر	خیر	خیر	بلی	بلی	بلی
آموزش روش‌های مالی و مدیریتی به متقاضیان	خیر	بلی	خیر	خیر	خیر	خیر	بلی	بلی	بلی	بلی	بلی

جدول ۱۱: ارزیابی عملکرد برنامه‌های مالی خرد در ایران

منبع: (آقا بابایی، ۱۳۸۶، ص ۱۸۴).

جدول ۱۲: نقاط قوت و ضعف برنامه‌های مالی خرد در ایران

نقاط قوت	
صندوق قرض الحسنه	هماهنگی با ساختار نهادی، متناسب با توان مالی گروه هدف، تأکید بر جذب منابع، پایداری و عدم وابستگی به دولت، هزینه‌های عملیاتی پایین، وجود بازار قابل توجه برای جذب منابع
تعاونی اعتبار	تعهد اعضا و مشارکت آنان در طرف منابع و مصارف، عضو محور بودن سازمان، تأکید بر جذب منابع، عدم وابستگی زیاد به دولت، نظارت‌های همسانان، تعریف مبانی حقوقی و مقرراتی متناسب با ویژگی‌های مالی خرد و سازگاری با انگیزه‌ها، تعریف سازمان‌های لایه بالاتر برای ارائه کمک‌های فنی و نظارت
بانک کشاورزی	تمرکز بر گروه هدف خاص، دسترسی به اندازه فعالیت بزرگ
طرح ایفاد	به کارگیری سازوکار گروهی، تأکید بر آموزش روش‌های مالی به متقاضیان، هدف گذاری دقیق، به کار گرفتن نهادها و اطلاعات محلی، مشارکت متقاضی در فرایند اجرایی، تأکید بر پس انداز
طرح بسیج اجتماعی	به کارگیری سازماندهی عضو محور، ارائه خدمات مالی توسط سازمان محلی ایجاد شده، به کارگیری سازوکار گروهی، تأکید بر آموزش روش‌های مالی به متقاضیان، هدف گذاری دقیق، به کار گرفتن نهادها و اطلاعات محلی، مشارکت متقاضی در فرایند اجرایی، تأکید بر پس انداز، عمق دسترسی بالا
طرح صندوق زنان روستایی	به کارگیری سازماندهی عضو محور، ارائه خدمات مالی توسط سازمان محلی ایجاد شده، به کارگیری سازوکار گروهی، تأکید بر آموزش روش‌های مالی به متقاضیان، هدف گذاری دقیق، به کار گرفتن نهادها و اطلاعات محلی، مشارکت متقاضی در فرایند اجرایی، تأکید بر پس انداز، عمق دسترسی بالا نقش مروج دولت، عدم وابستگی زیاد به منابع مالی دولت، بومی بودن مدل به کار گرفته شده
نقاط ضعف	
صندوق قرض الحسنه	تکیه بر ساختارهای اجرایی متعارف و عدم به کارگیری ابتکارات مالی خرد، عدم نظارت، عدم تعریف مناسب مقررات بانک قرض الحسنه و عدم به کارگیری سازگاری انگیزه‌ها
تعاونی اعتبار	دخالت بیش از حد دولت در بخش تعاون و منحرف ساختن انگیزه‌های شکل گیری تعاونی‌ها با تزریق منابع مالی و اعتبار ارزان به آنها، عدم به کارگیری انگیزه‌های پویا، عدم گروه محوری در بخش مصارف، تعدد مراجع نظارتی، عدم واگذاری نقش‌های حمایتی به سازمان‌های لایه بالاتر به ویژه اتحادیه‌های تعاونی.
بانک کشاورزی	وابستگی به منابع دولت، عدم تأکید بر سایر خدمات مالی به ویژه پس انداز، عدم استفاده از ابتکارات مالی خرد و به کارگیری روش‌های متعارف
طرح ایفاد	عدم وجود واسطه مالی مستقل، عدم عضو محور بودن در سطح نهاد مالی، نبود ظرفیت انسانی برای گسترش فعالیت، وابستگی به منابع دولتی و منابع حامیان مالی
طرح بسیج اجتماعی	محدود بودن اندازه دسترسی، عدم وجود منابع انسانی و عزم برای گسترش فعالیت در سطح سازمان مروج، وابستگی به منابع دولتی و حامیان مالی
طرح صندوق زنان روستایی	محدود بودن منابع انسانی و مالی در سطح سازمان مروج، عدم مستندسازی و ایجاد پایگاه داده عملکردی مطمئن، عدم ثبت قانونی و حقوقی صندوق‌ها

منبع: (آقا بابایی، ۱۳۸۶، ص ۱۸۵).

پس از بررسی برنامه‌های تأمین مالی خرد در سطح کشورهای جهان و ارزیابی عملکرد این برنامه‌ها در ایران، به ارزیابی تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران پرداخته می‌شود.

روش تحقیق

در این بخش با استفاده از روش میدانی، استفاده از ابزار پرسش‌نامه و تحلیل آماری اقدام به بررسی تأثیر مستقیم و غیرمستقیم* برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران و نیز رتبه‌بندی آنها می‌شود.

۱. فرایند بررسی

به منظور بررسی تأثیر تأمین مالی خرد در ایران، مبتنی بر ادبیات مربوطه پرسش‌نامه دلفی طراحی شد. این پرسش‌نامه مبتنی بر طیف لیکرت پنج گزینه‌ای طراحی شد و در اختیار صاحب‌نظران حوزه تأمین مالی خرد قرار گرفت.

۱-۱. سؤالات پرسش‌نامه

سؤالات پرسش‌نامه به شرح ذیل می‌باشد:

۱. آیا جامعه هدف اعتبارات خرد اسلامی فقرای فعال اقتصادی می‌باشد؟
۲. آیا جامعه هدف اعتبارات خرد اسلامی شامل قشر متوسط فعال اقتصادی می‌باشد؟
۳. آیا کاهش فقر از اهداف تأمین مالی خرد اسلامی محسوب می‌شود؟
۴. آیا توانمندسازی از اهداف تأمین مالی خرد اسلامی محسوب می‌شود؟
۵. آیا ایجاد اشتغال از اهداف تأمین مالی خرد اسلامی محسوب می‌شود؟
۶. آیا تأمین مالی خرد اسلامی از طریق بالابردن سطح درآمد سبب کاهش فقر می‌شود؟
۷. آیا تأمین مالی خرد اسلامی از طریق بالابردن سطح آموزش سبب کاهش فقر می‌شود؟
۸. آیا تأمین مالی خرد اسلامی از طریق بالابردن سطح بهداشت سبب کاهش فقر می‌شود؟
۹. آیا تأمین مالی خرد اسلامی از طریق بهبود وضعیت تغذیه سبب کاهش فقر می‌شود؟
۱۰. آیا تأمین مالی خرد اسلامی از طریق بالابردن سطح پس‌انداز افراد سبب کاهش فقر می‌شود؟

* منظور از تأثیر غیرمستقیم، تأثیر تأمین مالی خرد است که شامل اهداف چهارگانه اصلی (مستقیم) آن نمی‌باشد؛ بلکه با واسطه منجر به تحقق اهداف اصلی تأمین مالی خرد می‌شود.

۱۱. آیا تأمین مالی خرد اسلامی منجر به رشد اقتصادی می‌شود؟
۱۲. آیا تأمین مالی خرد اسلامی منجر به افزایش رشد تولید ناخالص داخلی می‌شود؟
۱۳. آیا صاحبان کسب‌وکار خرد می‌توانند مشاغلی پایدار ایجاد نمایند؟
۱۴. آیا صاحبان کسب‌وکارهای خرد افرادی را جهت توسعه کار خود استخدام می‌نمایند؟
۱۵. آیا تأمین مالی خرد اسلامی، دسترسی فقرا را فعال و متوسط اقتصادی را به تسهیلات اعتباری افزایش می‌دهد؟
۱۶. آیا تأمین مالی خرد اسلامی منجر به کاهش فاصله بین فقیر و غنی می‌شود؟

۲. جامعه آماری

جامعه آماری پژوهش شامل متخصصان بانکداری اسلامی، مدیران اجرایی حوزه بانکداری، اقتصاددانان، متفکران اقتصاد اسلامی و مالی اسلامی می‌باشند. این افراد باید حداقل یکی از خصوصیات زیر را دارا باشند:

۱. دست‌اندرکاران اجرایی مرتبط با حوزه تأمین مالی خرد اسلامی؛
  ۲. متفکران و نظریه‌پردازان مرتبط با حوزه تأمین مالی خرد اسلامی.
- با توجه به محدودیت‌های موجود در جامعه آماری از جمله عدم دسترسی به صاحب‌نظران و نیز محدود بودن تعداد جامعه آماری، نمونه‌ای ۳۰ نفره از جامعه آماری در نظر گرفته شد و پرسش‌نامه میان ایشان توزیع شد.

۳. آزمون آماری

۳-۱. سنجش پایایی پرسش‌نامه

به منظور سنجش پایایی پرسش‌نامه پژوهش با استفاده از نرم‌افزار SPSS آلفای کرونباخ پرسش‌نامه اندازه‌گیری شد و با توجه به اینکه آلفای کرونباخ پرسش‌نامه ۰/۷۹۵ به دست آمده و این مقدار بالاتر از ۰/۷۰ می‌باشد می‌توان گفت که پایایی پرسش‌نامه مورد تأیید می‌باشد.

جدول ۱۳: آلفای کرونباخ محاسبه شده برای پرسش نامه

Cronbach's Alpha	N of Items
۰/۷۹۵	۱۴

منبع: (تحلیل SPSS)

۳-۲. آزمون فرضیه

در این پژوهش چون تعداد نمونه‌های صحیح کمتر از ۳۰ می‌باشد، بنابراین امکان استفاده از آزمون‌های پارامتریک وجود ندارد؛ زیرا برای استفاده از این آزمون‌ها باید یا جامعه نرمال باشد و یا نمونه‌ها بیشتر از ۳۰ باشند که در این تحقیق هیچ‌کدام از این حالت‌ها وجود ندارند. با توجه به غیر نرمال بودن داده‌ها و ماهیت تک‌متغیره بودن داده‌ها آزمون آماری مناسب، آزمون دلبیوی کندال (Kendall's W) می‌باشد.

آزمون رتبه‌های دلبیوی کندال که شکل نرمال شده آزمون فریدمن می‌باشد، به عنوان یک ضریب توافق، به سنجش میزان توافق رتبه‌ها در بین پاسخگویان می‌پردازد. در این آزمون، هر پاسخگو به عنوان یک قضاوت‌کننده یا رتبه‌دهنده و هر گویه یا سؤال نیز به عنوان یک متغیر تلقی شده و در ادامه برای هر یک از این متغیرها، میانگین رتبه‌ها محاسبه می‌شود. این آزمون با مقایسه میانگین رتبه‌ها در بین متغیرها، تفاوت این میانگین‌ها را بررسی می‌کند.

جدول ۱۴: نتایج آزمون دلبیوی کندال

Test Statistics	
N	۱۴
Kendall's W ^a	۰/۳۴۹
Chi-Square	۷۳/۳۳۶
df	۱۵
Asymp. Sig.	۰/۰۰۰
a. Kendall's Coefficient of Concordance	

منبع: (تحلیل SPSS)

همان‌طور که جدول بالا نشان می‌دهد ضریب کندال ۰/۳۴۹ می‌باشد و مقدار معناداری نیز ۰/۰۰۰ است؛ چون این مقدار بالای ۰/۰۱ می‌باشد، بنابراین با اطمینان ۹۹ درصد می‌توان گفت که بین نظرات خبرگان همگرایی و توافق وجود دارد. زمانی می‌توان گفت

نتایج حاصل از پرسش‌نامه دارای اعتبار مطلوبی است که علاوه بر معناداری ضریب کندال، پرسش‌نامه از روایی محتوایی نیز برخوردار باشد. بدین منظور لازم است میانگین نظرات خبرگان نیز از حدی مشخص* بیشتر باشد. در جدول زیر میانگین نظرات خبرگان و انحراف معیار و در جدول بعدی دسته‌بندی و تشریح متغیرها بر حسب میانگین منتج از تحلیل آماری تشریح شده است.

جدول ۱۵: میانگین و انحراف معیار متغیرهای پرسش‌نامه

Statistics				
سوالات پرسش‌نامه	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
SMEAN(s1)	۱۴	۴/۰۷۱۴	۰/۸۲۸۷۴	۰/۲۲۱۴۹
SMEAN(s2)	۱۴	۴/۰۰۰۰	۰/۶۷۹۳۷	۰/۱۸۱۵۷
SMEAN(s3)	۱۴	۴/۶۴۲۹	۰/۴۹۷۲۵	۰/۱۳۲۸۹
SMEAN(s4)	۱۴	۴/۶۶۶۷	۰/۵۹۹۱۴	۰/۱۶۰۱۳
SMEAN(s5)	۱۴	۴/۹۲۸۶	۰/۲۶۷۲۶	۰/۰۷۱۴۳
SMEAN(s6)	۱۴	۴/۵۷۱۴	۰/۶۴۶۲۱	۰/۱۷۲۷۱
SMEAN(s7)	۱۴	۴/۰۷۱۴	۰/۴۷۴۶۳	۰/۱۲۶۸۵
SMEAN(s8)	۱۴	۳/۳۵۷۱	۰/۸۴۱۹۰	۰/۲۲۵۰۱
SMEAN(s9)	۱۴	۳/۵۷۱۴	۰/۵۱۳۵۵	۰/۱۳۷۲۵
SMEAN(s10)	۱۴	۳/۷۸۵۷	۰/۹۷۴۹۶	۰/۲۶۰۵۷
SMEAN(s11)	۱۴	۴/۲۸۵۷	۰/۸۲۵۴۲	۰/۲۲۰۶۰
SMEAN(s12)	۱۴	۴/۱۴۲۹	۰/۶۶۲۹۹	۰/۱۷۷۱۹
SMEAN(s13)	۱۴	۳/۷۶۹۲	۰/۶۹۶۵۷	۰/۱۸۶۱۷
SMEAN(s14)	۱۴	۳/۹۲۸۶	۰/۸۲۸۷۴	۰/۲۲۱۴۹
SMEAN(s15)	۱۴	۴/۲۸۵۷	۰/۷۲۶۲۷	۰/۱۹۴۱۰
SMEAN(s16)	۱۴	۴/۳۰۷۷	۰/۷۲۱۶۰	۰/۱۹۲۸۶

منبع: (تحلیل SPSS)

*. در تحقیقات مشابهی که با این روش صورت گرفته این حد در طیف لیکرت پنج گزینه‌ای بیشتر از ۳ یا ۳/۵ در نظر گرفته شده است (ر.ک به: شلمزاری و همکاران، ۱۳۹۲). طیف لیکرت پنج گزینه‌ای بر اساس جدول ذیل نمره‌گذاری می‌شود:

خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
۰-۱	۱-۲	۲-۳	۳-۴	۴-۵

۴. تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران

بر اساس آنچه در بخش قبل مبحثی بر تحلیل نتایج SPSS به دست آمد، نتایج ذیل در مورد تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران احصا می‌شود:
جدول ۱۶: میانگین و انحراف معیار متغیرهای پرسش‌نامه

سرفصل	عنوان	میانگین نتایج
جامعه هدف تأمین مالی خرد	فقرای فعال اقتصادی	۴/۰۷۱۴
	قشر متوسط	۴/۰۰۰۰
تأثیر مستقیم تأمین مالی خرد	کاهش فقر	۴/۶۴۲۹
	توانمندسازی	۴/۶۶۶۷
	ایجاد اشتغال	۴/۹۲۸۶
	رشد اقتصادی	۴/۲۸۵۷
تأثیر غیرمستقیم تأمین مالی خرد	افزایش درآمد	۴/۵۷۱۴
	افزایش پس‌انداز	۴/۲۸۵۷
	افزایش دسترسی به اعتبار	۴/۲۸۵۷
	ارتقاء آموزش	۴/۰۷۱۴
	افزایش بهداشت	۳/۳۵۷۱
	بهبود تغذیه	۳/۵۷۱۴

منبع: یافته‌های پژوهش.

همان‌طور که جدول بالا نشان می‌دهد، میانگین نظرات خبرگان در مورد (جامعه هدف تأمین مالی خرد و تأثیر مستقیم تأمین مالی خرد) همچنین چهار متغیر اول تأثیر غیرمستقیم تأمین مالی خرد بالاتر از ۴ می‌باشد و این بدان معناست که روایی محتوایی این متغیرها در حد «خیلی زیاد» مورد تأیید خبرگان است. تنها میانگین دو متغیر پایانی - بهداشت و تغذیه - بالاتر از ۳ می‌باشد که در این مورد نیز میانگین بالاتر از ۳ می‌باشد و این بدان معناست که روایی محتوایی این متغیرها در حد «زیاد» مورد تأیید خبرگان است.

بنابراین جامعه هدف تأمین مالی خرد در ایران علاوه بر فقرای فعال اقتصادی، شامل قشر متوسط فعال اقتصادی نیز می‌باشد.

مبتنی بر آزمون دلبیوی کندال رتبه‌بندی تأثیر تأمین مالی خرد اسلامی در ایران مورد
سنجش قرار گرفت. رتبه‌بندی این موضوع به صورت ذیل است:

جدول ۱۷: نتایج آزمون رتبه‌بندی مؤلفه‌های مربوط به تأثیر مستقیم برنامه‌های تأمین مالی خرد

Ranks	
	Mean Rank
SMEAN(s3)	۱۱/۴۳
SMEAN(s4)	۱۱/۵۰
SMEAN(s5)	۱۳/۰۷
SMEAN(s11)	۹/۷۵

منبع: (تحلیل SPSS)

جدول ۱۸: رتبه‌بندی مؤلفه‌های مربوط به تأثیر مستقیم برنامه‌های تأمین مالی خرد

تأثیر	میانگین رتبه
ایجاد اشتغال	۱۳/۰۷
توانمندسازی	۱۱/۵۰
کاهش فقر	۱۱/۴۳
رشد اقتصادی	۹/۷۵

منبع: یافته‌های تحقیق.

همان‌طورکه جدول بالا نشان می‌دهد، بر اساس نظرات خبرگان، ایجاد اشتغال و
توانمندسازی مهم‌ترین تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران محسوب می‌شود که بیشتر
تولیدی هستند تا غیرتولیدی.

جدول ۱۹: رتبه‌بندی مؤلفه‌های مربوط به تأثیر غیرمستقیم برنامه‌های تأمین مالی خرد

Ranks	
	Mean Rank
SMEAN(s6)	۱۱/۲۵
SMEAN(s7)	۷/۷۱
SMEAN(s8)	۴/۵۰
SMEAN(s9)	۵/۰۰
SMEAN(s10)	۶/۵۴
SMEAN(s15)	۸/۹۳

منبع: (تحلیل SPSS)

جدول ۲۰: رتبه‌بندی مؤلفه‌های مربوط به تأثیر غیرمستقیم برنامه‌های تأمین مالی خرد

میانگین رتبه	تأثیر
۱۱/۲۵	افزایش درآمد
۸/۹۳	افزایش دسترسی به اعتبار
۷/۷۱	ارتقاء آموزش
۶/۵۴	افزایش پس‌انداز
۵	بهبود تغذیه
۴/۵	ارتقاء بهداشت

منبع: یافته‌های تحقیق.

همان‌طورکه جدول بالا نشان می‌دهد، مهم‌ترین تأثیر غیرمستقیم برنامه‌های تأمین مالی خرد، افزایش درآمد و بعد از آن دسترسی به اعتبار می‌باشد.

۵. مقایسه تطبیقی تأثیر تأمین مالی خرد در ایران و جهان

خلاصه آنچه از بررسی تأثیر تأمین مالی خرد در ایران و جهان با تأکید بر کشورهای اسلامی در بخش‌های قبل این تحقیق حاصل شد در ادامه و در جدول زیر ارائه می‌شود. جدول ۲۱: بررسی تطبیقی ایران و جهان در مورد تأثیر تأمین مالی خرد

کشور	تأثیر										
	درآمد	پس‌انداز	بهداشت	تغذیه	آموزش	مسکن	خروج از فقر	کاهش فقر	توانمندسازی	ایجاد اشتغال	رشد اقتصادی
فرانسه										+	
آلمان											+
انگلیس									+	+	
بوسنی											+
ایرلند										+	
آمریکا										+	+
آمریکا پرو									+		

		+		+				+	+	بولیوی	آفریقا
						+		+		اوگاندا	
		+				+		+		غنا	
+							+	+	+	کنیا	
					+	+	+	+		رواندا	
+	+								+	ماداگاسکار	
					+		+	+		تانزانیایا	
+		+				±	+	+		زیمباوه	
	+	+	+	+	+	+		+	+	بنگلادش	آسیا
				+					+	اندونزی	
	+	+				+	+	+	+	مصر	
	+	+				+	+	+	+	اردن	
						+			+	پاکستان	
+	+	+	+						+	ازبکستان	
+		+	+						+	ترکیه	
	+	+		+	+				+	هند	
	+	+	+							نیپال	
	+	+							+	سريلانکا	
	+	+								فيلپين	
	+	+								ويتنام	
	+									لائوس	
	+	+		+					+	چين	
+	+	+	+			+			+	ايران	

منبع: یافته‌های تحقیق.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

با مرور ادبیات وسیع مربوط به مالیه خرد اهم نکات به شرح زیر خلاصه می‌گردد (عرب مازار و جمشیدی، ۱۳۹۰):

۱. در ارزیابی عملکرد مالیه خرد سه شاخص مهم با عنوان دسترسی (Outreach)، پایداری (Sustainability) و اثر (Impact) به عنوان مبنای اساسی موفقیت این برنامه‌ها مطرح هستند.

۲. موفقیت برنامه‌های مالیه خرد فقط در اعطای وام به فقرا خلاصه نمی‌شود، بلکه در جهت تحقق موفقیت نسبی در سه زمینه فوق‌الذکر، لازم است اصول سازمانی و عملیاتی مختص برنامه‌های مالیه خرد رعایت و اجرا شود. در این راستا، بسته خدمات مالی که علاوه بر اعتبار در قالب برنامه ارائه می‌شود، تعیین گروه هدف، بسته آموزشی ارائه‌شده به گروه هدف، اشکال سازمانی، سازوکارهای عملیاتی و اجرایی، مدل‌های وام‌دهی و جمع‌آوری پس‌انداز و نظایر آن اهمیت بسیاری دارند.

۳. آنچه مالیه خرد را از سایر تجربیات موجود متفاوت می‌سازد، سازوکارهای اجرایی برنامه‌ها و مؤسسات مالیه خرد است. این سازوکارها به نحوی است که بخشی از عملیات بانکی مانند انتخاب و نظارت و ارائه گزارشات عملکرد و ... را از طریق ترتیبات وام‌دهی گروهی بر دوش مشتریان قرار می‌دهد. این مسئله عاملی می‌شود تا افراد فقیر علاوه بر دریافت اعتبار، توانمندی‌های گوناگون غیراعتباری هم به دست بیاورند. شرکت منظم در جلسات هفتگی، ثبت و ضبط حساب سپرده و اعتبار گروه، ارائه گزارش عملکرد به گروه، نظارت بر فعالیت سایر اعضای گروه، ارائه برنامه و طرح کاری برای اخذ وام، بحث و تصمیم‌گیری در مورد نیاز اعضای گروه و برخورداری از آموزش‌های بانکی و مالی، دوره‌های آموزشی مهارت‌های کارآفرینی و ... مسائلی هستند که به مرور توانایی‌های خاصی نظیر مشارکت در فعالیت‌های گروهی و اجتماعی، اعتمادبه‌نفس، مهارت‌های کارآفرینی، نظم و برنامه‌ریزی و ... را در افراد ایجاد

می‌نمایند؛ از این روست که یکی از ویژگی‌هایی که محققان مالیه خرد بر آن تأکید می‌کنند قابلیت توانمندسازی آن به‌ویژه در مورد زنان است.

۴. درس‌های حاصل از تجربیات مالیه خرد بر این نکته تأکید دارند که موفقیت برنامه‌های مالیه خرد نه تنها در گرو رعایت اصول فوق‌الذکر است، بلکه طراحی سیاست‌ها و ساختار اجرایی باید مبتنی بر عوامل محیطی در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نهادی محلی باشد که برنامه در آنجا اجرا می‌گردد.

۵. اثربخشی برنامه‌های مالیه خرد در کاهش فقر به عوامل متعددی وابسته است. این عوامل عبارت‌اند از:

- افراد فقیرتر و دارای برخورداری کمتر عموماً در برنامه‌های مالیه خرد مشارکت نمی‌کنند.
- افراد فقیرتر عموماً درآمدشان را کمتر از افرادی که وضع بهتری دارند افزایش می‌دهند.
- وام‌گیرندگانی که ورشکست می‌شوند با اخراج از برنامه مواجه می‌شوند.
- مردان متناوباً از وام‌هایی که زنانشان می‌گیرند استفاده می‌کنند.
- کاهش در کیفیت زندگی کودکان.
- افزایش در درآمدی که منجر به افزایش در رفاه نمی‌شود.

بدیهی است شناخت عواملی از این دست منوط به شناخت کامل از محیط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی محل اجرای برنامه‌های مالیه خرد است. عوامل نهادی و فرهنگی موجود در هر محل با سایرین متفاوت بوده و هر یک می‌تواند اثربخشی برنامه‌های مالیه خرد را تحت تأثیر قرار دهد. رفع بسیاری از این مسائل در گروه بسته آموزشی مناسب، ارائه خدمات حمایتی غیرمالی، ارائه خدمات مالی کامل و تعدیل در برخی از سازوکارها و سیاست‌های اجرایی و فرایندی برنامه‌های مالیه خرد است.

۶. نتیجه اساسی مطالعات این است که اعتبار به‌تنهایی نمی‌تواند هدف مورد نظر از مالیه خرد که همان رفع فقر است را محقق سازد. اعتبارات خرد برای دستیابی به پایداری مالی و رفع فقر باید با سایر نهادهای محلی نظیر سازمان‌های غیردولتی، برنامه‌های آموزش مهارت شغلی همراه و مرتبط شود. برای اینکه اعتبارات خرد

بتواند به عنوان استراتژی برای رفع فقر موفق شود باید قبل از واسطه‌گری مالی با چالش واسطه‌گری اجتماعی دست‌وپنجه نرم کند. مفهوم واسطه‌گری اجتماعی از نظر ایشان فرایند تعامل و درگیر شدن در برنامه‌ها و چشم‌انداز زندگی قرض‌گیرندگان برای آماده‌سازی آنها جهت دریافت اعتبار است. این فرایند به معنی ایجاد سرمایه انسانی و مهارت‌های کارآفرینی در آنهاست.

۵۳ علی‌رغم شواهد موفقیت‌آمیز مالیه خرد در بسیاری از کشورها، حامیان مالی برنامه‌های مالیه خرد همواره می‌خواهند بدانند که برنامه‌های مالیه خرد تا چه حد در کاهش فقر نقش داشته‌اند. در این راستا برنامه‌های مختلف مالیه خرد از دو حیث مورد ارزیابی قرار می‌گیرند:

• ارزیابی عملکرد: میزان گسترش برنامه در جمعیت هدف؛

• ارزیابی اثر: برنامه چه تغییری را در زندگی و رفاه افراد ایجاد نموده است.

در این مقاله به دنبال بررسی تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در کشور بودیم. پس از بررسی تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در سطح جهانی با تأکید بر کشورهای اسلامی به بررسی تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران پرداختیم. بدین منظور مبتنی بر ادبیات موضوع پرسش‌نامه دلفی طراحی شد و در اختیار خبرگان قرار گرفت. نتایج حاصل از تحلیل آماری پرسش‌نامه‌ها نشان داد که خبرگان حوزه تأمین مالی خرد در مورد تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران به شرح تبیین شده توافق دارند. بر این اساس تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران متمرکز بر مؤلفه‌های تولیدی (ایجاد اشتغال، توانمندسازی، افزایش درآمد و ...) می‌باشد. همچنین نتایج تحقیق نشان می‌دهد که جامعه هدف اعتبارات خرد در ایران علاوه بر فقرای فعال اقتصادی شامل قشر متوسط فعال اقتصادی نیز می‌باشد. سایر نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بسته به وضعیت اقتصادی کشورها و سطح اقتصادی مردم در آن کشورها، ترتیب و اولویت‌بندی تأثیر برنامه‌های تأمین مالی خرد و نیز جامعه هدف آن متفاوت است. از همین روست که تأمین مالی خرد در اروپا و آمریکا بیشتر در پی اهداف تولیدی و در آفریقا بیشتر به دنبال اهداف غیرتولیدی (بهداشت و تغذیه) است. این مطلب در مورد جامعه هدف تأمین مالی خرد نیز صادق است. نتایج و بررسی‌های صورت‌گرفته نشان می‌دهد، این تفاوت‌ها در اندازه تأمین مالی

خرد، نوع وثایق، شیوه‌های وام‌دهی نیز وجود دارد که البته با توجه به روندی که بیان شد، منطقی به نظر می‌رسد.

بر اساس آنچه عنوان شد، جامعه هدف تأمین مالی خرد (فقرای فعال اقتصادی و قشر متوسط فعال اقتصادی) از طریق دریافت اعتبارات خرد، توانمند می‌شوند. این توانمندسازی به نوبه خود منجر به کاهش فقر یا ایجاد اشتغال می‌شود و نهایتاً این فرایند منجر به رشد اقتصادی خواهد شد.

برای تحقیقات آینده پیشنهاد می‌شود موضوعات ذیل بررسی شوند:

۱. مدل مطلوب تأمین مالی خرد در ایران چگونه است؟
۲. نقش دولت در تأمین مالی خرد متعارف و اسلامی به چه صورت است؟

منابع

۱. آقابابایی، رضا؛ «تحلیل مسائل نهادی تأمین مالی خرد برای ارائه سازوکار عملیاتی آن در ایران»؛ پایان‌نامه دکتری، دانشکده اقتصاد، دانشگاه تهران، ۱۳۸۶.
۲. خلیلیان شلمزاری، محمود و همکاران؛ «ساخت و روایی‌سنجی مقیاس امید بر اساس منابع اسلامی»؛ روانشناسی و دین، س ۶، ش ۲۱، ۱۳۹۲.
۳. ساعی، مهدیه و سامان ضیائی؛ «بررسی اثر صندوق‌های اعتباری خرد بر کاهش فقر، ایجاد درآمد و اشتغال در استان کرمان»؛ تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران (علوم کشاورزی ایران)، دوره ۴۷، ش ۱، ۱۳۹۵.
۴. شهیدی نسب، مصطفی؛ «طراحی نظام تأمین مالی خرد بر اساس آموزه‌های اقتصاد و مالی اسلامی»؛ پایان‌نامه دکتری، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۵.
۵. عرب‌مازار، عباس و محمدتقی جمشیدی؛ «بررسی تطبیقی عملکرد برنامه‌های تأمین مالی خرد در ایران»؛ تهران: مرکز پژوهش‌های کاربردی بانک کشاورزی، ۱۳۹۰.
۶. قاسمی، عبدالرسول و همکاران؛ «ارزیابی تحلیلی و تجربی تأثیر تأمین مالی خرد بر درآمد و مصرف خانوار»؛ تحقیقات اقتصادی، ش ۹۶، ۱۳۹۰.

۷. محمدی، یاسر، عواففی اکمل، فرشته و مینا ضمیری آراسته؛ «اثرات تأمین مالی خرد و توانمندسازی زنان روستایی در استان‌های کرمانشاه و همدان»؛ **اقتصاد فضا و توسعه روستایی**، دوره ۷، ش ۴، ۱۳۹۷.

۸. محمدی، یاسر، نعمت‌اللهی، جواد و فاطمه سپهوند؛ «نقش تأمین مالی خرد بر کیفیت زندگی زنان روستایی در پروژه بین‌المللی ترسیب کربن در استان خراسان جنوبی»؛ **توسعه محلی (روستائی - شهری)**، س ۹، ش ۲، ۱۳۹۶.

8. Abdul Mannan, M.; "Islamic microfinance: an instrument for poverty alleviation"; **Australian Journal of Basic and Applied Sciences**, NO.5(9), 2011.
9. Abdul Manap, T. A.; "Islamic Microfinance, Islamic Research and Training Institute Islamic Development Bank Group"; Jeddah 21413 Kingdom of Saudi Arabia, 2014.
10. Accion report; "U.S. Microfinance: Small Loans, Big Results, MicroTracker Outcomes Study for the Accion U.S. Network and Opportunity Fund", U.S, 2012.
11. Ahmed Khan, Ajaz; "Islamic Microfinance: Theory, Policy and Practice"; Islamic Relief Worldwide Birmingham, United Kingdom, 2008.
12. Audretsch, D. B., & M. Fritsch; "Growth regimes over time and space"; **Regional studies**, No.36(2), 2002.
13. Balkenhol, B.; "Enterprise Creation by the Unemployed: The Role of Micro-finance"; An ILO Action Program, Social Finance Unit, Enterprise and Cooperative Development Department, International Labour Office Geneva, International Conference on Self-employment (OECD/CERF/CILN) Burlington, 1998.

14. Balkenhol, B., Guézennec, C., Lainé, F., & L. Nouaille-Degorce; "Microcredit in France: What impact does it have on employment?"; ILO, 2013.
15. Bedson, J.; **Microfinance in asia: Trends, challenges and opportunities**; The Banking with the Poor Network, 2009.
16. Birch, D. V.; **The Job Generation Process**: Final Report to Economic Development Administration, Program on Neighborhood and Regional Change; Cambridge Mass, 1979.
17. Carter, S. H.; "Financial intermediation, growth, and microfinance in Turkey: A quantitative study"; Economics-Theses, Maxwell School of Citizenship and Public Affairs, Syracuse University, 2013.
18. Cohen, M., & E. Dunn; **Microfinance clients in Lima, Peru: Baseline report for aims core impact assessment**; Assessing the Impact of Microenterprise Services (AIMS) Washington, USA, 1999.
19. Dunn, E.; "Impact of microcredit on clients in Bosnia-Herzegovina: Final report"; Washington, dc: World Bank, 2005.
20. El-Komi, M., & R. Croson; "Experiments in Islamic microfinance"; **Journal of Economic Behavior & Organization**, No.95, 2013.
21. Enterprise Development Consultants Co. Ltd.; "Study on Generating Employment through Micro and Small Enterprise and Cooperative Development in Lao PDR"; International Labour Organization, International Labour Office, ILO Bangkok Area Office and East Asia Multidisciplinary, Advisory Team (ILO/BAO-EASMAT), First published, 2002.

22. Erianto, L. D.; “Pembiayaan mikro untuk perniagaan pertanian melalui koperasi”; 2011.
23. European Commission; “Implementation of the European Progress Microfinance Facility_2011”; Brussels, 2012 (Available at:<http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7886&langId=en>).
24. Finance, P.; “National Impact and Market Study of Microfinance in Jordan”; Ministry of Planning and International Cooperation and the Agence Française de Développement, Paris, 2007.
25. Finance, P.; “National impact survey of microfinance in Egypt”; AKAM, CIDA, GTZ, IDRC, SFD, UNDP, 2008 (available in: <http://www.microfinancegateway.org/library/national-impact-survey-microfinance-egypt>).
26. Gobezie, G. & C. Garber; “Impact assessment of microfinance in Amhara region of northern Ethiopia”; In International Conference on Rural Finance Research: Moving Results into Policies, FAO, Rome, Italy, 2007.
27. Hall, Chris; “Profile of SMEs and SME Issues in APEC, 1990-2000”; 2002 (Available at: http://www.pecc.org/resources/doc_view/1659-profileof-smes-and-sme-issues-in-apec-1990-2000 [February 2012]).
28. Hart, M. & E. Hanvey; “Job generation and new and small firms: Some evidence from the late 1980s”; **Small Business Economics**, No.7(2), 1995.
29. Holcombe, S. & X. Xianmei; **Microfinance and poverty alleviation: UN collaboration with Chinese experiments**; Du. X., Liu W., Zhang B. & Sun R, 1997.
30. Khaleequzzaman, M.; “Islamic microfinance: Outreach and

- sustainability”; In A paper presented at IIUM International Conference on Islamic Banking and Finance, Kuala Lumpur, Malaysia, 2007.
31. Khandker, S. R.; **Fighting poverty with microcredit: experience in Bangladesh**; Oxford: Oxford University Press, 1998.
  32. Ledgerwood, J., Earne, J., & Nelson, C. (Eds.); **The new microfinance handbook: A financial market system perspective**; World Bank Publications, 2013.
  33. Leegwater, A. & A. Shaw; “The role of micro, small, and medium enterprises in economic growth: A cross-country regression analysis”; United States Agency for International Development, 2008.
  34. Macmillan Publishers Ltd.; **The New Palgrave Dictionary of Economics**; third Edition, 2018.
  35. McKernan, S. M.; “The impact of microcredit programs on self-employment profits: Do noncredit program aspects matter?”; **Review of economics and statistics**, No.84(1), 2002.
  36. Microfinance and the Millennium Development Goals, Fact Sheet, 2005 (Available at: [http://www.yearofmicrocredit.org/docs/MF MDGs.pdf#search='microfinance%20millennium%20 goals](http://www.yearofmicrocredit.org/docs/MF_MDGs.pdf#search='microfinance%20millennium%20goals)).
  37. Mitchell, T.; “The role of microfinance in economic development”; **Student Economic Review**, No.17(3), 2003.
  38. MKNelly, B. & C. Dunford, “Impact of credit with education on mothers and their young children’s nutrition: CRECER credit with education program in Bolivia”; **Freedom from hunger research paper**, No.5, 1999.

39. Morduch, J. & B. Haley; "Analysis of the effects of microfinance on poverty reduction"; New York: **NYU Wagner Working Paper**, 1014, 2002.
40. Mustafa, S. I. A.; "Beacon of Hope: An Impact Assessment of BRAC's Rural Development Programme"; Dhaka, Bangladesh: BRAC, 1996.
41. Noreen, U., Imran, R., Zaheer, A., & Saif, M. I.; "Impact of microfinance on poverty: A case of Pakistan"; **World Applied Sciences Journal**, No.12(6), 2011.
42. Panjaitan-Drioadisuryo, R. D. & K. Cloud; "Gender, self-employment and microcredit programs an Indonesian case study"; **The Quarterly Review of Economics and Finance**, NO.39(5), 1999.
43. Quinones, B. & J. Remenyi; **Microfinance and poverty alleviation: Case studies from Asia and the Pacific**; Routledge, 2014.
44. Reducing Poverty; "Reducing Poverty and Scaling Up Growth. A Global Learning Process and Conference in Shang-hai"; May 25-27, 2004 (Available at: <http://www.worldbank.org/wbi/reducingpoverty/docs/Scaling-Up-Poverty-%20Reduction.pdf>).
45. Siddiqi, M. N.; "Designing islamic microfinance product"; 2009.
46. Silivestru, D. R.; "European SMEs and economic growth: A firm size class analysis"; **Analele Științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași. Științe economice**, No.59(2), 2012.
47. Simanowitz, A. & A. Walter; "Ensuring Impact: Reaching the Poorest While Building Financially Self-Sufficient Institutions, and Showing Improvement in the Lives of the Poorest Families: Summary of Article

- Appearing in Pathways Out of Poverty: Innovations in Microfinance for the Poor” (No. 1762-2016-141572), 2002.
48. Shikoh, R & R. A Khan; “What is Islamic Microfinance? Making it a Sustainable Reality”; www.dailymotion.com/video/x302ch2, 2012.
49. Tilakaratna, G., Wickramasinghe, U., & T. Kumara; **Microfinance in Sri Lanka: A household level analysis of outreach and impact on poverty**; Colombo: Institute of Policy studies, 2005.
50. UNDP; United Nations Human Development Report; Homepage, 2003 (Available at: http://www.undp.org/hdr2003/know_that.html).
51. Yaron, J.; “Successful rural finance institutions”; No. WDP150, The World Bank, 1992.
52. Yuenger, M.; “Microfinance as an Economic Development Tool in Uzbekistan”; International Public Affairs Conference, Indiana University, Bloomington, USA, 2009.
53. Zubeir Mughal, M.; “Islamic microfinance, International Seminar on Financial Inclusion for Central Asia, the Caucasus, and South Asia”; 12-14 July 2011, Urumqi, PR China, 2011.